

BPC-SOS

Síťové operační systémy

Otázky ke státnicím

Bakalářský obor Informační bezpečnost, FEKT VUT

<https://github.com/VUT-FEKT-IBE/BPC-IBE-SZZ>

Text: xnomas
Korektura: kámen u cesty, czechbol

28. května 2023

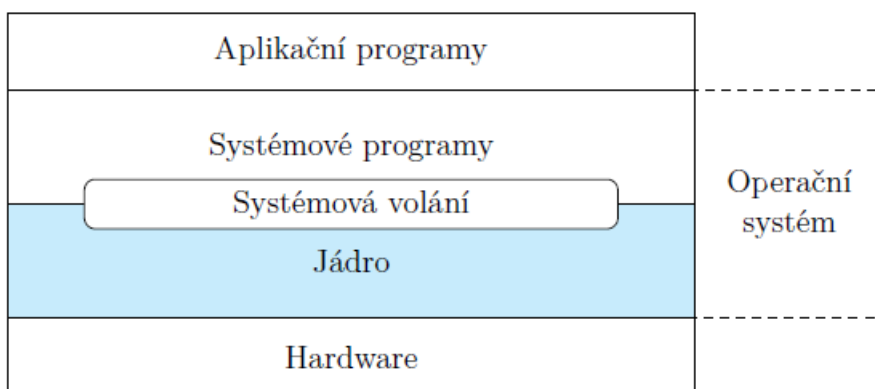
Obsah

1	Struktura OS – systémové jádro, monolitický systém, architektura klient-server, virtuální stroje	1
2	Procesy – uživatelský kontext, kontext jádra, vlákna	4
3	Činnost procesů – stavy činnosti, rozšířený stavový model běhu procesů	8
4	Plánování procesů – okamžiky rozhodnutí, plánovací algoritmy, systém priorit	12
5	Synchronizace procesů – souběh, vzájemné vyloučení, uvíznutí procesů	16
6	Správa paměti – vyměňování procesů, virtuální paměť pomocí stránkování a segmentace	21
7	Využití paměti – přidělování paměti procesům, algoritmy přesunu stránek do odkládacího prostoru	25
8	Souborové systémy – organizace dat na paměťovém úložišti, metody ukládání datových bloků	29
9	Konzistence dat – data a metadata, žurnálovací souborové systémy	33
10	Síťová část OS – stavy soketů při komunikaci, síťová systémová volání, serverové procesy	35

1 Struktura OS – systémové jádro, monolitický systém, architektura klient-server, virtuální stroje

Operační systém si lze zjednodušeně představit jako program skládající se z *jádra* (*kernel*) a *systémových programů*. Systémové programy jsou takové programy, které poskytují prostředí pro spouštění a běh *aplikačních programů* (které nejsou součástí OS). Dále pak systémová volání fungují jako jakési API pro systémové programy, aby mohly volat funkce z jádra (toto např. umožňuje čtení ze souborů¹ nebo jejich vytváření²).

1. Systémové programy – knihovny
2. Aplikační programy – prohlížeč, textový editor, apod.

Obrázek 1: Jádro a aplikace

V operačních systémech zpravidla rozlišujeme dva základní režimy operací:

1. režim jádra tj. privilegovaný/systémový režim
2. uživatelský režim tj. neprivilegovaný režim

V uživatelském režimu běží všechny aplikace krom jádra (viz otázku 2).

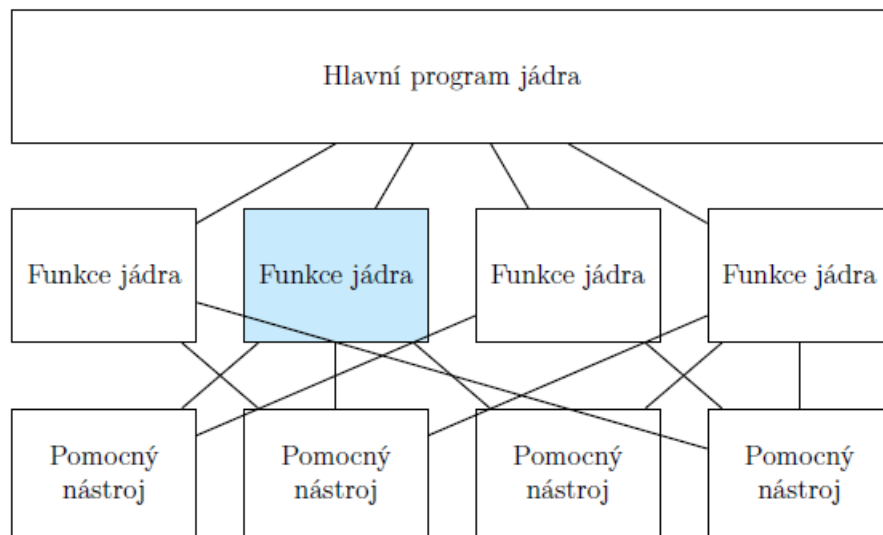
1.1 Monolitický systém

Jak již napovídá samotný název, *monolitický systém* je systém který nemá skoro žádnou strukturu. Jádro je pouze souhrn procedur, které se navzájem volají. Tento druh jádra vzniká kompilací zdrojových kódů na objektové soubory (končící na `.o`), tyto objektové

¹Čtení ze souboru probíhá pomocí systémového volání `open`, kde můžeme nastavovat různé možnosti, jako `O_APPEND`, `O_CREAT`.

²Soubor lze vytvořit například pomocí systémového volání `open` s možností `O_CREAT`, která soubor vytvoří pokud neexistuje.

soubory jsou potom *svázány/spojeny* v tzv. *linkeru* do jednoho spustitelného souboru. Zde vyplývá na povrch první značná nevýhoda monolitických jader: při jakékoliv změně v jádře je třeba jej kompletně překompilovat.

Obrázek 2: Monolitické jádro

I když bylo řečeno, že monolitický systém vlastně žádnou strukturu nemá, není to zcela pravda, jak lze vidět z obrázku 2: obsahuje hlavní program volající vyžádanou funkci, množinu funkcí (systémová volání) a sady nástrojů, které pomáhají funkcím.

Hlavní jádro spouští funkce potřebné pro obsloužení systémových volání/přerušení (každé volání/přerušení obsluhuje jedna funkce). Pomocné nástroje pak provádí akce vyžádané funkcemi. Příkladem monolitického jádra je Linux a UNIX.

1.1.1 Problémy monolitických jader a jejich řešení

I když je monolitická architektura rychlá, má jednu značnou nevýhodu. Jedna chyba v jádře (např. v ovladači) může způsobit pád celého systému. Jádro je sice od uživatelských aplikací odděleno pomocí systémových volání, a tedy chráněno před zastavením chybou v uživatelských aplikacích, ale před problémem v ovladači, jádře nebo jiných systémových službách už nikoliv.

Možným řešením je tzv. *modulární jádro*. Jádro jako takové obsahuje pouze části nutné pro běh, ty ostatní (tzv. *moduly*) jsou dynamicky načítány podle potřeby. Načítat se může při startu systému nebo i během činnosti. Takové jádro je menší a při aktualizaci či změně modulu ho není nutné celé překompilovat.

Moduly bývají ovladače zařízení a souborových systémů. Chyba v modulu může zastavit proces (pokud běží v procesovém kontextu v rámci obsluhy systémového volání) nebo celý systém (pokud obsluhuje systémové přerušení).

1.2 Systém klient-server

Kernel je zmenšen až na tzv. *mikrojádru*. V něm zůstanou pouze nezbytné funkce jako správa paměti, multitasking, přerušení a komunikace mezi procesy. Vše ostatní je přesunuto do tzv. *serverů*, což je software běžící v uživatelském režimu. Žádost o systémové volání tedy znamená, že klient (aplikace) zašle žádost serveru, a jádro mezi nimi zprostředkovává komunikaci.

Z tohoto vyplývá že chyba serveru nebude fatální pro celý systém. Navíc lze snadno implementovat v distribuovaných systémech (kde jsou servery skutečnými síťovými servery, které vykonávají funkce jádra). Nevýhodou oproti modulárnímu jádru je menší rychlost. Zástupci jsou například GNU/Hurd, Plan9, BeOS nebo QNX.

Lze zavést i tzv. *hybridní jádro*, kde je mikrojádru rozšířeno o dodatečné funkce (ale ne na úrovni monolitického jádra) za účelem vyšší rychlosti. Takto funguje např. Microsoft Windows.

1.3 Virtuální stroje

Základní myšlenkou je tzv. *abstrakce hardware* do několika různých prostředí, ve kterých mohou běžet oddělené operační systémy. O tuto abstrakci se stará program s názvem **hypervisor**. K zajištění běhu několika virtuálních systému na stejném HW se využívá přepínání běhu procesů na procesoru a použití konceptu virtuální paměti³.

Každý virtuální stroj má své jádro, který musí běžet v kontextu jádra. Zároveň se však jedná o uživatelský proces, proto se vytváří virtuální uživatelský kontext a virtuální kontext jádra který však běží v uživatelském režimu na hostovacím systému. Pokud dojde ve virtuálním prostředí k systémovému volání, bude obsloužení emulováno pomocí virtualizačního software, což je značně pomalejší než reálný systém.

Existují hypervisory dvou druhů. Hypervisor typu 1 běží přímo nad BIOSem (firmware) a na něm jsou spouštěny virtuální OS. Hypervisor typu 2 je spouštěn nad operačním systémem (teprve ten běží nad BIOSem). Zástupce hypervisoru typu 1 je Microsoft Hyper-V, typ 2 jsou pak Docker, Oracle VirtualBox, VMWare WorkStation a další.

³Každý proces potřebuje část paměti RAM. Pokud jí není dost, tak se paměť procesu „přesune“ na disk do tzv. *paging file*. Více např. https://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_memory.

2 Procesy – uživatelský kontext, kontext jádra, vlákna

Proces si lze představit jako program, který je realizován operačním systémem; jeden program může realizovat několik procesů. Každý proces má svůj vlastní *PID* (Process IDentifier), což je celočíselná hodnota určená k identifikaci každého procesu. Tento identifikátor je přidělen procesu jádrem v okamžiku jeho vytvoření. Některá čísla jsou vyhrazena⁴, ale jinak obecně neplatí, že by se podle PID dalo poznat o který proces se jedná. Identifikátor je přiřazován lineárně a při vyčerpání se začne od znovu.

Procesy se dělí na *systémové* a *uživatelské*. Systémové realizují systémové programy a program jádra. Uživatelské procesy realizují ostatní uživatelské programy. Informace o procesech se ukládají ve dvou kontextech⁵:

- uživatelský kontext – informace které proces potřebuje pro vlastní činnost (např. programový kód),
- kontext jádra – informace které OS potřebuje pro správu (např. aktuální hodnota programového čítače).

2.1 Uživatelský kontext

Uživatelský kontext procesu se skládá z neměnné (statické) části a dynamické části (viz obrázky 3 a 4).

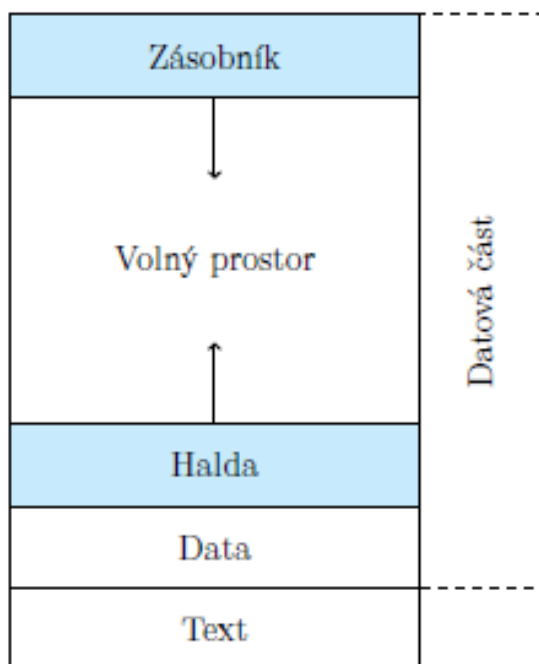
- textová část (text segment) – Programové instrukce a přístup k této části je pouze pro čtení. Díky tomu může více procesů téhož programu sdílet stejnou textovou část.
- datová část (data segment) – Data, která proces potřebuje již od svého startu, tedy globální proměnné, textové řetězce, datová pole atd.
- halda (*heap*) – Stromová struktura, kde se mohou dynamicky alokovat data za běhu programu.
- zásobník (*stack*) – Také dynamicky alokovaný, ale ukládají se zde parametry procesem volaných funkcí. Je obvyklé, že zásobník roste směrem k nižším adresám (tj. vrchol jde dolů). Jedná se o LIFO (Last-in First-out) zásobník⁶.

Datový segment lze rozdělit na:

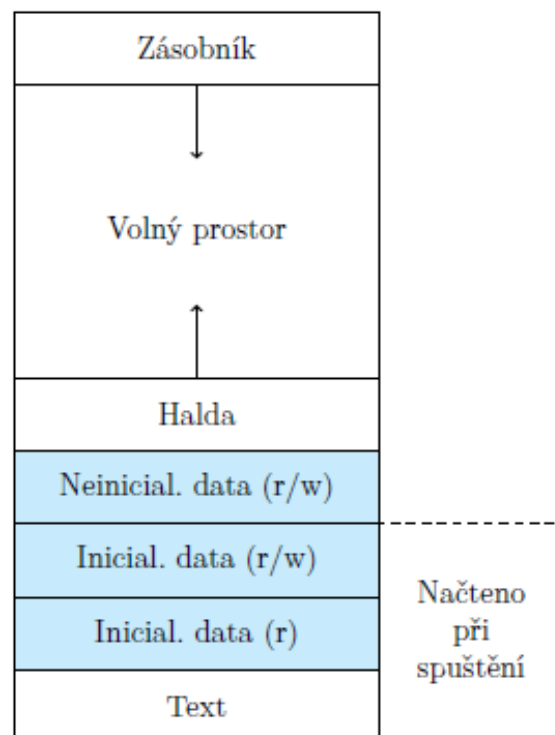
⁴PID 0 je rezervován pro proces *swapper*, který je zodpovědný za činnost virtuální paměti. Jedná se o jediný proces, který se nevytvoří voláním funkce *fork* a pracuje pouze v režimu jádra. PID 1 je tzv. *init*, který tvoří vrchol stromové struktury procesů. Nelze jej ukončit, protože ho systém vždy spustí znovu.

⁵Přepnutí kontextu je něco jiného. Plánovač vybere k vykonání jiný proces, jádro pak dále udržuje ve svém kontextu stav původního procesu, aby se k němu šlo vrátit.

⁶Mezera mezi haldou a zásobníkem představuje volné místo, které dovoluje dynamickou změnu zásobníku a haldy během procesu.

Obrázek 3: Uživatelský kontext procesu

Obrázek 4: Datová část paměti procesu

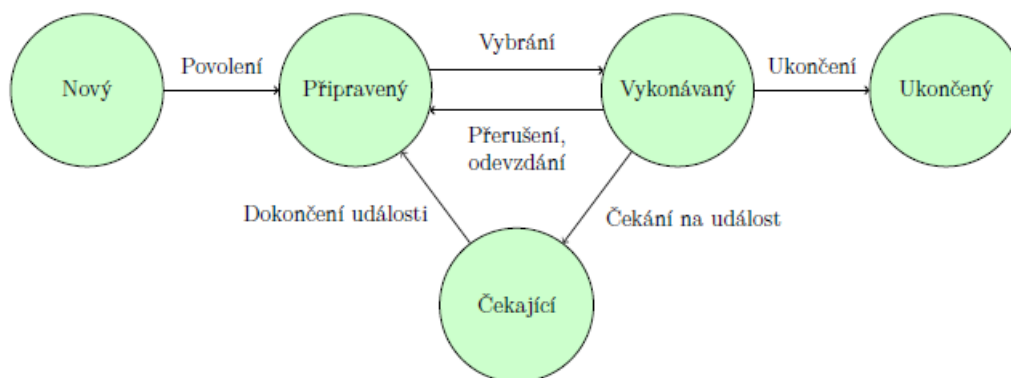
- inicializovaná data dostupná pouze pro čtení – datové prvky inicializované programem, které nelze měnit,
- inicializovaná data dostupná pro čtení i zápis – datové prvky inicializované programem, ovšem jejich hodnoty mohou být za běhu procesu měněny,
- neinicializovaná data – datové prvky, které program neinicializoval. Neinicializovaná data lze měnit za běhu procesu.

2.2 Kontext jádra

V tabulce PCB (Řídící tabulka procesů, *Process Control Block*) jsou obsaženy informace o všech spuštěných procesech. Identifikátor PID funguje jako index procesu.

Jsou zde udržovány informace o rozložení uživatelského kontextu a další data k jeho správě:

- Programový čítač – obsahuje adresu následující instrukce procesu, která bude vykonána procesorem.
- Parametry spojené s plánováním běhu procesů – priorita procesu, čas aktivity v CPU, ukazatel na plánovací frontu atd. Tyto informace jsou použity při plánování procesů, tj. rozhodování, který proces je na řadě.
- Seznam vstupů a výstupů využívané procesem – například se může jednat o seznam otevřených souborů.

Obrázek 5: Přejchody mezi stavy procesu

– Stav činnosti procesu.

nový	připraven k vytvoření
připravený	proces čeká na přidělení procesoru
vykonávaný	instrukce jsou prováděny
čekající	proces čeká na událost (načtení dat)
ukončený	proces dokončil vykonávání instrukcí

Tabulka 1: Stavy procesu

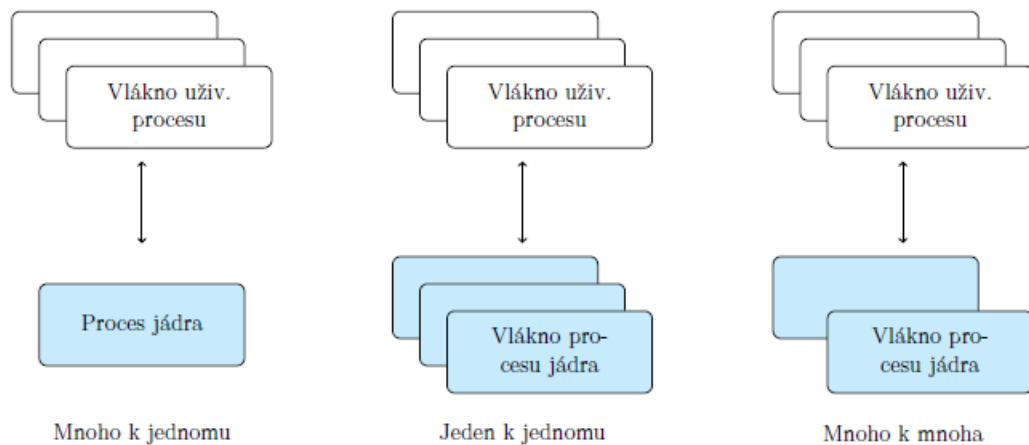
Po vytvoření procesu je ve stavu *připravený*. Poté, co je vybrán plánovačem procesů, je *vykonáván*. Vykonávání se ukončí buď dobrovolným opuštěním procesu, nebo v případě příchozího přerušeni, nebo zablokování procesu z důvodu čekání na určitou událost (načítání dat). Při zablokování (potom co proces již není ve stavu čekání) je opět ve stavu *připravený*. A celý „cyklus“ se opakuje. Když proces svou práci dokončí, přejde do stavu *ukončený*, do kterého lze přejít pouze ze stavu *vykonávaný*! Při změně vykonávání procesu (přepnutí kontextu) se aktuální stav běhu procesu uloží v řídicí tabulce procesů, ze které se i načítá poslední stav běhu procesu.

2.3 Vlákna

Vlákna si lze představit jako stavební bloky procesů, které jsou jimi vykonávány. Proces může mít jedno či více vláken. Pokud běží pouze na jednom, může provádět pouze jeden úkol v daném čase. S více vlákny lze pracovat na více úkolech najednou, případně vykonávat stejný úkol nad různými daty (webserver). Aby tyto úkoly šlo vykonávat ve stejném čase, musí být přítomno buď více procesorů, nebo více jader v procesoru (jedno jádro resp. jeden procesor vykonává jedno vlákno). Každé vlákno má vlastní zásobník, ale sdílí zbytek uživatelského kontextu (tj. datový i textový segment a haldu)!

Využitím sdíleného uživatelského kontextu programátor zajišťuje hladký průběh paralelizace: při sdílení dat mezi vlákny může dojít ke čtení nekonzistentních dat, tj. k souběhu (viz otázku 5).

Z pohledu správy lze vlákna rozdělit na dva typy: *vlákna jádra* (z programu jádra) a *uživatelská vlákna* (z programů mimo jádro). Mezi uživatelskými vlákny a vlákny jádra existuje několik možných návazností/modelů:

Obrázek 6: Vazby procesů a vláken

- Mnoho k jednomu – Jednomu procesu jádra patří více uživatelských vláken. Použití vláken není závislé na jejich podpoře v OS a jejich správa je zajištěna často v podobě *vláknových knihoven* (v uživatelském režimu). Tyto knihovny vytváří a plánují běh, přepínají a ruší vlákna. Nevýhodou je fakt, že zavolání blokujícího systémového volání jedním z vláken zablokuje celý proces (tedy všechna vlákna), jelikož jádro s vlákny nepracuje.
- Jeden k jednomu – Každé uživatelské vlákno má korespondující vlákno v jádře a tedy má i na starosti jejich správu. Výhodou je, že blokující systémové volání neblokuje všechna ostatní vlákna. Dále je umožněn běh paralelně na více procesorech. Nevýhodou je značná režie, skrz vysoké množství vláken.
- Mnoho k mnoha – Kombinace předešlých, přiřazuje vláknům stejný nebo menší počet vláken v jádru. Počet těchto vláken může být omezen vzhledem k aplikaci nebo druhu zařízení (např. jednoprocesorové vs. víceprocesorové).

3 Činnost procesů – stavy činnosti, rozšířený stavový model běhu procesů

Dříve vyjmenované stavy (obrázek 5 v otázce 2) nejsou kompletní výčet. Skutečný stavový model má devět položek, kterými jsou:

1. Proces je vykonáván v uživatelském režimu
2. Proces je vykonáván v režimu jádra
3. Proces je připraven ke zpracování a je uložen v hlavní paměti
4. Proces je spící a je uložen v hlavní paměti
5. Proces je připraven ke zpracování a je uložen v odkládací paměti
6. Proces je spící a je uložen v odkládací paměti
7. Vykonávání procesu je nuceně přerušeno
8. Proces je vytvořený a je v přechodovém stavu
9. Proces je ve stavu *zombie*, neexistuje, ale v systému je o něm záznam

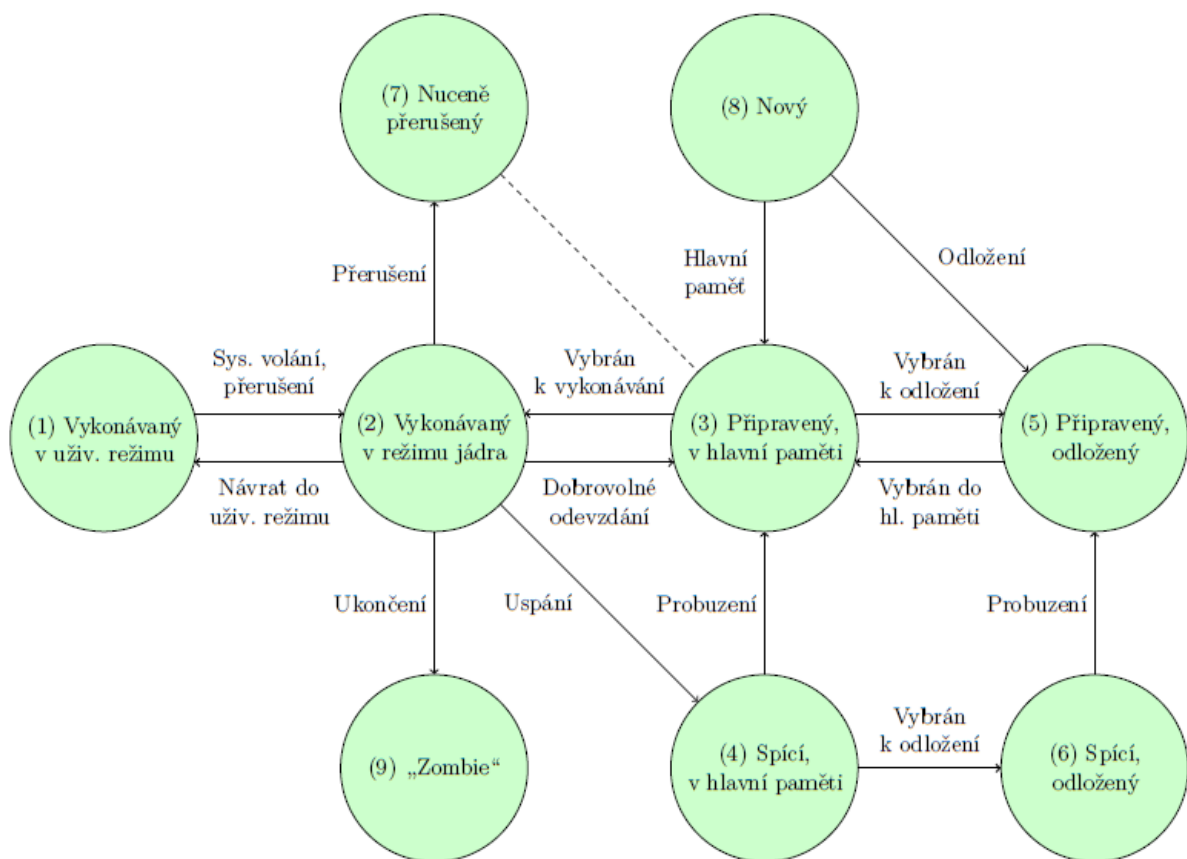
Je důležité si všimnout, že se jedná o rozšíření zkráceného modelu: stav „vykonávaný“ je zde rozšířen o informaci v jakém režimu běží. Do režimu jádra se proces dostane pomocí systémových volání nebo přerušeni, jinak (s výjimkou jádra vlastních procesů) běží v uživatelském režimu.

Stav „čekající“ je zde rozšířen na „spící a uložen v hlavní paměti“ a „spící a uložen v odkládací paměti“. Přejít mezi těmito dvěma stavy řídí plánovač II. úrovně, který vyměňuje procesy mezi hlavní (RAM) a odkládací pamětí (swap na disku). Změna stavu zde může být pouze do odkládací paměti.

„Připravený“ je nahrazen stavy „připravený ke zpracování a uložen v hlavní paměti“ a „připraven ke zpracování a uložen v odkládací paměti“. Přejít je zde opět dán plánovačem II. úrovně. Tentokrát však dochází k obousměrným přechodům.

„Proces v hlavní paměti“ zahrnuje stavy „připraven ke zpracování a uložen v hlavní paměti“ a „spící a uložen v hlavní paměti“. Přejít mezi těmito stavy je jednosměrný a je způsoben probuzením procesu (dočkáním se na událost kvůli které byl uspán).

„Proces v odkládací paměti“ zahrnuje stavy „připraven ke zpracování a uložen v odkládací paměti“ a „spící uložen v odkládací paměti“. Přejít funguje stejně jako v předešlém odstavci.

Obrázek 7: Rozšířené stavy procesů

3.1 Více do hloubky

3.1.1 Vytvoření procesu

Proces vzniká pomocí systémového volání *fork*, kde se z původního procesu (*rodič*) vytvoří nový proces (*potomek*). Pro možnost identifikace rodiče potomka se zavádí identifikátor *PPID* (Parent Process Identifier); zároveň zpravidla platí, že proces má jednoho rodiče, ale rodič může mít více potomků⁷.

Systémové volání *fork* je voláno rodičem jednou, ale vrací se dvakrát: do procesu rodiče (s PID nového procesu) a do procesu potomka (s PID = 0). To zjednodušuje rozlišení potomka a rodiče při programování; potomek následně volá systémové volání *execve*, kterým spustí programový kód nového procesu. *Fork* vytvoří kopii rodičovského procesu, existují pak tedy dva stejné procesy.

⁷Všechny procesy jsou následovníkem procesu *init*.

Fork je vykonáván v režimu jádra. Vyhledá se volná pozice v tabulce procesů a obsadí se záznamem potomka (jeho kontext jádra, viz otázku 2) a poté se alokuje paměť pro uživatelský kontext potomka (taktéž v kapitole 2), který se naplní kopií uživatelského kontextu rodiče⁸. Proces skončí jakmile dokončí svůj kód a vyvolá systémové volání pro své ukončení (např. *exit*). Proces však nemusí ukončit jen sám sebe; pokud má dostatečná oprávnění, může ukončit i jiný proces. Po ukončení procesu je rodiči navrácen PID ukončeného procesu.

Proces může ze stavu „vytvořený“ přejít do stavu „připraven na zpracování“, záleží však kolik je volného místa v paměti. Pokud je ho dost, tak přejde do stavu „připraven ke zpracování v hlavní paměti“, kde čeká až jej vybere plánovač I. úrovně a pak přejde do stavu „vykonáván v režimu jádra“, kde se obslouží systémové volání. Nakonec přejde do režimu „vykonáván v uživatelském režimu“.

3.1.2 Vykonávání procesu

Proces je vykonáván buď v režimu jádra nebo v uživatelském režimu, kde přechází do režimu jádra pomocí volání systémového volání a obsluhy přerušení. Procesy se nestřídají pouze po dokončení práce nebo při dobrovolném čekání. Může totiž docházet i k preemptivnímu střídání procesů, kdy každý proces má povolenou maximální dobu vykonávání. Pokud tato doba uběhne, je proces přerušen a přejde do stavu „nuceně přerušený“ (který je totožný se stavem „připraven na zpracování v hlavní paměti“⁹). Plánovač pak vybere jiný proces k vykonávání.

Druhou možností je dobrovolné ukončení procesu před uplynutím maximálního časového intervalu a přechod do stavu „připraven ke zpracování v hlavní paměti“.

3.1.3 Uspání procesu

Předpokládejme proces čekající na IO (vstupně-výstupní) operaci. Zavolá systémové volání pro zápis/čtení dat a přejde ze stavu „vykonáván v uživatelském režimu“ do stavu „vykonáván v režimu jádra“. Aby proces neplýtl zdroje čekáním v tomto stavu, sám se zablokuje („uspí“) a přejde do stavu „spící v hlavní paměti“. Tímto uvolní místo pro jiný proces čekající v hlavní paměti.

Po dokončení operace je proces probuzen a je připraven v hlavní paměti. Zde čeká až jej vybere plánovač I. úrovně.

⁸Textová část může být buď kopírována nebo sdílena.

⁹Jediný rozdíl je v tom jak se proces do tohoto stavu dostal.

3.1.4 Odložení procesu

Pokud je v systému spuštěno tolik procesů, že se nevejdou do hlavní paměti přichází na řadu plánovač II. úrovně (tzv. vyměňovací proces), který vybírá procesy k přesunutí z hlavní paměti do paměti odkládací („připravený v hlavní paměti“ → „připravený, odložený“). Stejně tak může přesouvat spící procesy z hlavní paměti do odkládací paměti. Po probuzení jej může plánovač opět přesunout zpět do hlavní paměti.

Je třeba mít na vědomí, že plánovač II. úrovně vybírá procesy tak aby se všechny vystřídaly v hlavní paměti. Tam pak čekají na plánovač I. úrovně.

3.1.5 Ukončení procesu

Proces v uživatelském režimu zavolá sys. volání (např. dříve zmíněný *exit*), přejde tedy do režimu jádra a dále do stavu „zombie“. V tomto stavu proces neexistuje, ale je o něm stále udržován záznam v tabulce procesů. Jakmile rodič zpracuje informaci o jeho ukončení, tak je proces definitivně ukončen a jeho záznam odstraněn.

4 Plánování procesů – okamžiky rozhodnutí, plánovací algoritmy, systém priorit

V dnešní době se plánování procesů (*scheduling*) provádí na více procesorech a jádrech. Aby každý proces přišel na řadu a nebyl vynechán, využívá se plánovač (*process scheduler*) a plánovací algoritmy. Využívají se za účelem navození pocitu, že vše v Operačním Systému běží současně, přitom se jedná o neustálé a rychlé přepínání kontextu.

4.1 Okamžiky rozhodnutí

Okamžiky, kdy se plánovač musí rozhodnout který proces bude vykonáván jsou následující: *vytvoření procesu* (Bude se vykonávat rodič, potomek, nebo jiný proces?), *ukončení*, *blokování* a *přerušování* od zařízení nebo hodin (bude se vykonávat jaký proces?).

Průběh při výkonu dvou procesů lze jednoduše ukázat na obrázku 8. Procesy se střídají podle toho, který zrovna čeká (např. na I/O operaci). Při takovém přerušování může dojít k rozhodnutí o přepnutí procesu. Toto přepnutí může být provedeno při každém n -tém přerušování.

Je také třeba rozlišovat nepreemptivní (kooperativní) a preemptivní systémy. V prvním případě dochází k přepínání pouze pokud proces dobrovolně uvolní procesor. Ve druhém případě se přepíná na základě nuceného přerušování od hodin, kdy pak plánovač zvolí jiný proces k vykonávání.

4.2 Typy plánovacích algoritmů

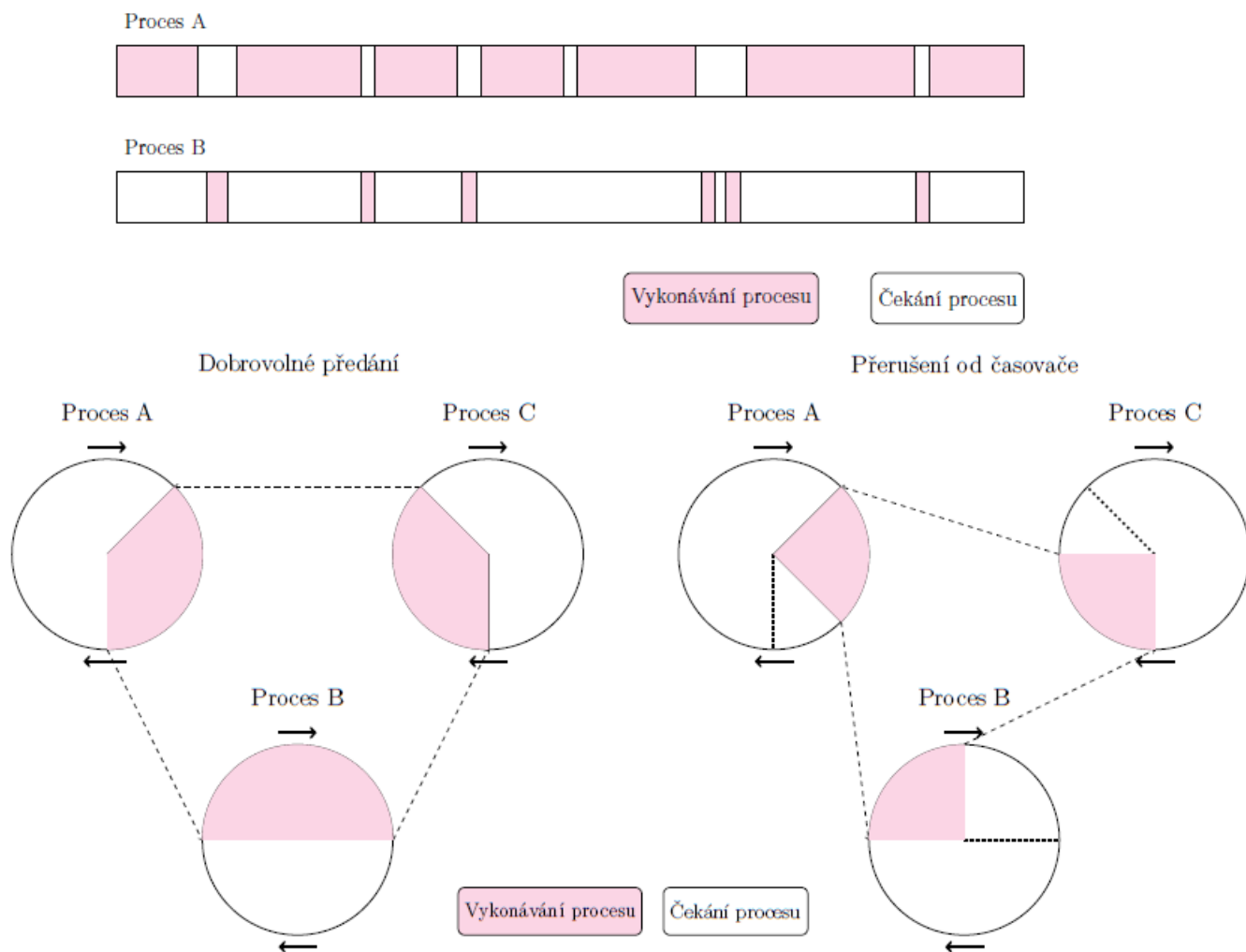
Ne všechny počítače mají stejný účel, např. letové systémy vyžadují co nejrychlejší odezvu v určeném časovém úseku na rozdíl od našeho domácího počítače, který upředostňuje komfort a ne splňování *deadlinů*.

4.2.1 Dávkové systémy

Batch systémy zpracovávají úkoly v tzv. dávkách bez účasti uživatele. Tímto jsou eliminovány prodlevy způsobené čekáním na akce od uživatele. Používá se nepreemptivních plánovačů (tedy proces sám musí uvolnit procesor).

Příklady jsou systémy od IBM a GCOS (General Comprehensive Operating System) od firmy Bull SAS.

Tyto systémy jsou typické pro nákladná a výkonná informační centra, kde je prioritou co nejlépe využít drahý hardware. Sledují se především tyto parametry:

Obrázek 8: Sdílení procesoru více vláken

- Výkonnost – počet úloh zpracovaných za jednotku času¹⁰.
- Rychlost obsluhy – průměrný čas od doby přijetí požadavku do jeho splnění.
- Využití CPU – preferuje se maximální využití a minimální prostoje.

4.2.2 Interaktivní systémy

Chod systému je ovlivňován uživatelem a jeho požadavky by měly být vyřizovány přednostně. Uživatel předpokládá že program který má právě v popředí bude pracovat co nejrychleji a stejně tak reagovat, interaktivní systémy se snaží tento předpoklad splnit. Plánovač sice nemůže ovlivnit složitost úlohy a rychlost zpracování, může však přispět ke splnění očekávání uživatele. Je zřejmé, že se upřednostňuje užívání preemptivního přepínání, aby nemohl žádný proces zabrat CPU na příliš dlouhou dobu.

¹⁰Plánovač zvyšující výkonnost nemusí nutně zvyšovat rychlost obsluhy. Za účelem zvýšení výkonnosti může upřednostňovat kratší úlohy, na které se však musí déle čekat. Výkonnost stoupá, ale rychlost obsluhy klesá.

Sleduje se čas odezvy (od vyslání příkazu po obdržení výsledku) a přiměřenost (složitost úlohy k době jejího zpracování).

Jedná se o klasické desktop systémy jako Windows, MacOS a různé distribuce OS Linux.

4.2.3 Real-Time systémy

Používají se pro zpracování úloh které slouží jako vstup dalších navazujících činností. Tyto systémy musí splnit úlohu v reálném čase (v předem daném časovém úseku). Tyto systémy jsou používány v automatizovaných procesech, robotice a telekomunikacích. Používá se preemptivní plánování.

Podle toho jak moc se tlačí na splnění požadavků v daném čase můžeme tyto systémy dělit na *soft* (časové záruky jsou pouze přibližné a určité časové odchylky jsou povoleny) a *hard* (časové záruky jsou plně zajištěny).

Jsou sledovány parametry jako dodržování časových termínů (což je nejdůležitější požadavek) a předvídatelnost a pravidelnost (např. systémy se zpracováním multimediálních dat).

Příkladem real-time systémů jsou [FreeRTOS](#) nebo VxWorks od firmy Wind River.

Na základě znalosti času potřebného k obslužení periodických událostí můžeme prohlásit, zda je systém schopný činnosti. Mějme m periodických událostí, kde se událost i vyskytuje s periodou P_i a vyžaduje C_i procesorového času. Aby byl real-systém běhuschopný, musí splňovat podmínku

$$\sum_{i=1}^m \frac{C_i}{P_i} \leq 1.$$

4.3 Systém priorit

Plánovač I. úrovně vybírá procesy, které jsou připravené v hlavní paměti, aby získaly procesorový čas. Algoritmus plánování je postaven na *paralelních frontách*, kde je každá fronta spojena s intervalem priorit. Uživatelské procesy mají kladnou prioritu a procesy jádra mají záporné hodnoty¹¹. Z toho vyplývá, že nižší hodnota znamená vyšší prioritu (tj. procesy jádra mají nejvyšší prioritu, protože obsluhují systémová volání).

Plánovač prochází fronty od nejnižších intervalů (nejvyšší priorita) dokud nenalezne obsazenou frontu. Poté vybere první proces z dané fronty a po vykonání je vložen na konec místní fronty (*round-robin*). Priorita každého procesu je počítána (pro začátek každého intervalu, např. každou sekundu) pomocí vzorce $P = V + N + B$.

¹¹Kladné hodnoty uživatelských procesů a záporné procesů jádra platí pro UNIX a Linux.

Podle této nové priority je proces přiřazen do fronty. Fronta bývá zvolena na základě dělení vypočtené priority zvolenou konstantou.

V je čítač představující využití procesoru. Tato hodnota se inkrementuje s každým taktem procesorových hodin (pokud je proces vykonáván na procesoru). Tímto způsobem se upřednostňují nové procesy, které ještě nezískaly procesorový čas. Zároveň lze procesy co zrovna využily procesor penalizovat pomocí navýšení původní hodnoty V o aktuální hodnotu z daného intervalu a výsledek je vydělen dvěma. Tímto způsobem jsou penalizovány nedávno vykonané procesy a předchází se *stárnutí procesů*.

Hodnota N (tj. *nice*) je implicitně nastavena na 0 (povolený rozsah je -20 až $+19$) a je zděděna od rodičovského procesu. Běžný uživatel může nastavovat hodnoty $0 - 19$ a tím penalizovat vlastní procesy, administrátor může procesy preferovat snížením hodnoty *nice* na $-20 - -1$.

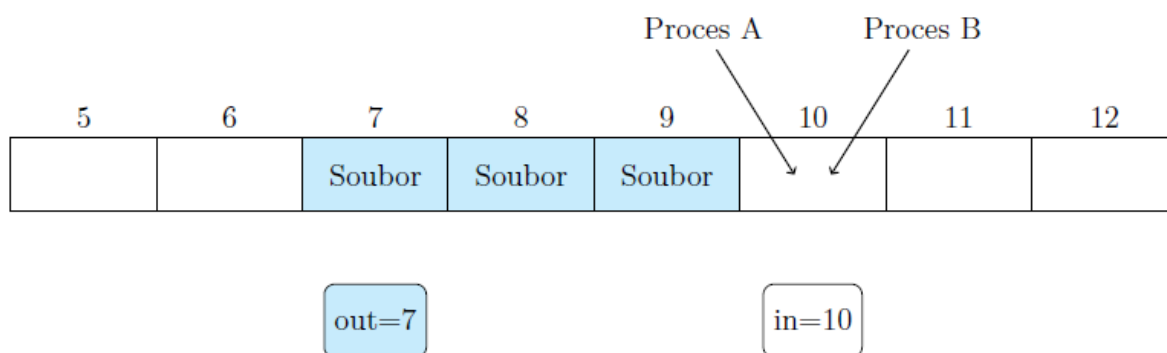
B (*báze*) je použita pokud se proces zablokuje (např. protože čeká na I/O operaci). Je odstraněn z plánovací fronty (jelikož není ve stavu *připraven*). Je znovu zařazen do fronty po přijetí události, ale s jinou prioritou. Volba fronty/priority závisí na události, na kterou proces čekal (nastaví se hodnota B).

5 Synchronizace procesů – souběh, vzájemné vyloučení, uvíznutí procesů

Zajištění synchronizace je zásadní problém v jakémkoliv paralelně běžícím systému. Jeden proces může svým během ovlivnit jiný proces nebo jím být ovlivněn, a aby k tomu nedošlo zavádíme synchronizační techniky: vyloučení konfliktu kritických činností pro zamezení souběhu a zajištění časové souslednosti pro paralelní programování.

5.1 Souběh

Souběh nastává při práci procesů se sdílenými prostředky. Fronta tiskárny s ukazatelem *in* ukazuje poslední volné místo ve frontě. Proces A načte z fronty informaci že první volné místo je na pozici 10 a tuto informaci uloží do lokální proměnné. Následně však plánovač přepne kontext na proces B, který udělá to stejné a uloží svůj soubor na index 10 a inkrementuje jej na 11. Plánovač poté přepne kontext zpět na proces A, který má stále uloženou hodnotu 10, čímž soubor procesu B přepíše.

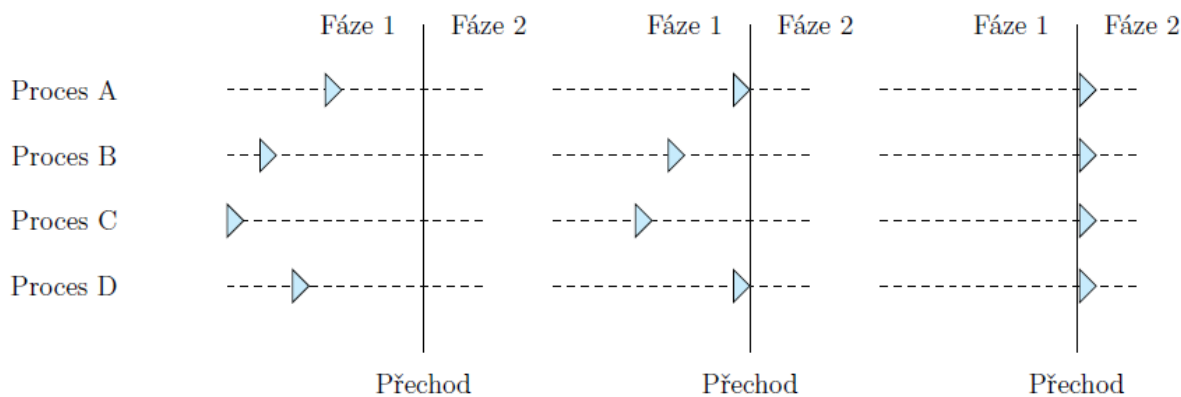
Obrázek 9: Souběh procesů

Toto čtení nekonzistentních dat z důvodu přepnutí kontextu nazýváme *souběh* tj. *race condition*. Problémem je, že k souběhu nemusí vždy dojít a záleží čistě na plánovači a kdy dojde k přepnutí kontextu, proto se tato chyba velmi špatně zachytává při testování.

5.1.1 Zajištění časové souslednosti

Proces musí čekat na dokončení celé množiny operací, než může pokračovat. Toho lze docílit pomocí paralelního programování za využití vláken a tzv. *bariér/časových mezníků*.

Představme si aplikaci používající vlákna. Všechna vlákna musí dokončit svou úlohu z fáze 1 než mohou přejít do fáze 2 a i když vlákna vykonávají stejný kód, tak mohou pracovat různými rychlostmi. Pokud nějaké vlákno skončí s úlohou z fáze 1 dříve jak jiné, bude pozastaveno než je dokončí všechny ostatní vlákna.

Obrázek 10: Bariéra

5.2 Vzájemné vyloučení

5.2.1 Vzájemné vyloučení pomocí kritické sekce

Souběhu lze zabránit výlučným přístupem ke sdílenému prostředku, tedy že dokud jeden proces pracuje se sdíleným prostředkem, ostatní jsou zablokované a čekají na uvolnění prostředku. Tohoto lze docílit například pomocí určení části kódu, kterou označíme za *kritickou sekci*, ve které se smí nacházet vždy nanejvýše jeden proces.

Této myšlence se obecně říká *zámek* (tj. *mutex*): přístup ke sdílené proměnné je uzamčen pro ostatní procesy. Mezi často používané patří například semaforey. Proces zkontroluje zámek, a pokud je *odemčený*, *zamkne* jej a přistoupí k proměnné (vstoupí do kritické sekce). Po dokončení operací zámek *odemkne* a umožní přístup ostatním procesům.

Krom vzájemné vyloučení je potřeba zajistit i následující podmínky:

1. Blokování jiného procesu je pouze možné v případě, že jiný proces je v kritické sekci. Blokování procesem mimo KS je nepřijatelné.
2. Doba čekání na vstup do kritické sekce musí být konečná.

5.2.2 Vzájemné vyloučení pomocí proměnných

- Sdílená dvouhodnotová proměnná
- Striktní střídání procesů

Sdílená dvouhodnotová proměnná Mějme sdílenou proměnnou *lock*, která může nabývat stavů *FALSE* a *TRUE*. *FALSE* značí, že v kritické sekci není žádný proces a *TRUE* značí obsazenou kritickou sekci. Proces tedy před vstupem do KS zkontroluje proměnnou a postupuje tak jak bylo popsáno dříve. Pokud je *lock* uzamčený (*TRUE*), proces čeká v čekající smyčce¹² na uvolnění prostředků.

Tento způsob je náchylný na souběh. Může se stát, že proces A přistoupí k zámku a načte jeho hodnotu jako *FALSE*, poté plánovač přepne kontext na proces B, který vstoupí do kritické sekce, a nastaví *lock* na *TRUE*. Plánovač opět přepne kontext a proces A vstoupí do kritické sekce, výsledkem jsou dva procesy v kritické sekci najednou.

Striktní střídání procesů Opět může být docíleno pomocí sdílené dvoustavové proměnné, např. *turn* nabývajících hodnot 0 a 1 (0 = A, 1 = B). Pokud obsahuje hodnotu 0, tak proces A může vstoupit do KS a proces B je v čekací smyčce. Po dokončení práce procesem A, je *turn* nastaven na 1.

Problém nastává když jeden z procesů vstupuje do KS častěji jak druhý. Pak je například hodnota *turn* nastavena na 1 a proces A musí čekat na proces B, který však zatím ani v KS není. Tímto se porušilo pravidlo, že proces může být blokován pouze procesem v kritické sekci.

5.2.3 Vzájemné vyloučení pomocí hardwarových funkcí

Zákaz přerušení Toto řešení platí pro preemptivní systémy, kde se zákazem přerušení na procesoru zajistí tím, že proces nelze přerušit dokud nevystoupí z kritické sekce. Přerušení mohou obecně zakazovat uživatelské i systémové programy, ovšem povolit zakazování přerušení pro uživatelský program je velmi riskantní.

Tento přístup však funguje pouze na jednoprocessorových systémech. Pokud je procesorů více, tak na jednom je přerušení sice zakázáno, ale tento zákaz neplatí pro procesy na ostatních procesorech. Zavedení zákazu přerušení na všech procesorech by vyžadovalo zaslání zprávy všem procesorům, což je časově neefektivní operace.

Atomické funkce Jedná se o instrukce, které umožní číst a měnit hodnotu (nebo zaměnit obsah dvou proměnných) a nelze je přerušit. Princip lze pochopit na instrukci *TestAndSet* (tj. *TSL* – *Test and Set Lock*). Tato instrukce testuje proměnnou, pokud je nastavena na *FALSE* nastaví na *TRUE* a proces vstoupí do KS. Ostatní procesy potom čekají v aktivní smyčce (opakovaně volají *TestAndSet* dokud není *lock* opět *FALSE*). Poté co proces skončí v KS nastaví proměnnou na *FALSE*.

¹²Čekání ve smyčce na odemknutí zámku se nazývá aktivní čekání a nezanedbatelně plýtvá zdroji.

Princip je podobný jako u přístupu se sdílenou proměnnou, krom toho že instrukce je nepřerušitelná, tedy nemůže dojít k přepnutí kontextu a tím pádem k souběhu.

5.2.4 Vzájemné vyloučení pomocí systémového volání

Předešlé metody využívají aktivního čekání, které má následující nevýhody:

- Plýtvání časem CPU¹³.
- Porušení základní podmínky, že čekání na vstup do kritické sekce musí být konečná.

Další problém se kterým se můžeme u paralelizmu setkat, je *problém opačné priority*. Pokud máme dva procesy, kde proces A má vyšší prioritu jak B a proces B je v kritické sekci. Plánovač zvolí k vykonání proces A (s vyšší prioritou), který čeká na přístup do KS. Jelikož je však procesu A dávána přednost, tak proces B nikdy z KS nevystoupí.

Procesy se mohou navzájem uspávat, v tomto případě by tedy proces A uspal B a zaslal by mu signál na probuzení až po výstupu z KS. I zde však může nastat souběh. Toto lze ilustrovat na tzv. *producer-consumer problem*, kde máme dva procesy, jednoho producenta a spotřebitele. Procesy pracují se sdílenou pamětí o omezené velikosti, producent paměť naplňuje a jakmile je plná tak přejde do režimu spánku, následně spotřebitel odebere položku z paměti, čímž probudí producenta. Pokud chce spotřebitel odebrat z paměti a je prázdná tak se uspí. Ke sledování stavu v paměti se může použít sdílené proměnné (*counter*) a komunikace probíhá pomocí sys. volání.

Pokud je paměť prázdná (*counter* = 0), spotřebitel přečte hodnotu sdílené proměnné, ale před uspaním dojde k přepnutí kontextu. Producent uvidí, že paměť je prázdná a začne ji naplňovat. Jakmile zvýší proměnnou o jedna, zavolá systémové volání aby probudil spotřebitele (v domněnku že je uspaný), a tím že spotřebitel nespí nemá volání žádný účinek. Producent tedy kompletně naplní paměť a uspí se. Dojde k přepnutí kontextu a spotřebitel se také uspí. Došlo tedy k *fatálnímu souběhu*.

5.3 Uváznutí, tj. Deadlock

Skupina procesů je ve stavu uváznutí, pokud každý z nich čeká na událost, kterou může způsobit pouze jiný proces z této skupiny. Uváznutí může nastat nad různými prostředky (hardwarové či softwarové), které dělíme na *sdílitelné* (globální proměnné, sdílený úsek paměti, záznam v databázi, ...) a *nesdílitelné* (tiskárny, scannery, DVD, ...). Sdílené prostředky mohou být uzamčené. Dále lze rozdělit na *přepínatelné*¹⁴ a *nepřepínatelné*¹⁵.

¹³Za předpokladu, že se nebude čekat moc dlouho, jde využít aktivního čekání.

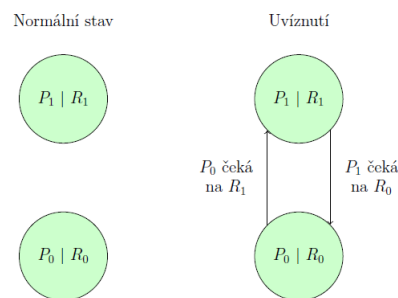
¹⁴Uváznutí nenastává nad sdílitelnými prostředky bez jejich uzamčení, nebo nad přepínatelnými prostředky kde lze uváznutí předejít předáním jinému procesu.

¹⁵Odebrání přepínatelného prostředku nezpůsobí žádnou škodu – např. hlavní paměť. Nepřepínatelný prostředek je takový, jehož odebrání způsobí nefunkčnost procesu.

Využití sdíleného prostředku se skládá ze tří částí:

1. Žádost – Proces žádá o využití prostředku a aktivně čeká pokud je využitý
2. Používání – Proces využívá prostředek
3. Uvolnění – Proces ukončil práci a předal o tom zprávu

Důvody k uvíznutí mohou být například stav, kdy první proces čeká na prostředek obsazený druhým procesem, který je také ve stavu čekání na prostředek obsazený prvním procesem (obrázek 11). Často se jedná i o chybu v programu při předávání informace o využívání prostředku.

Obrázek 11: Deadlock

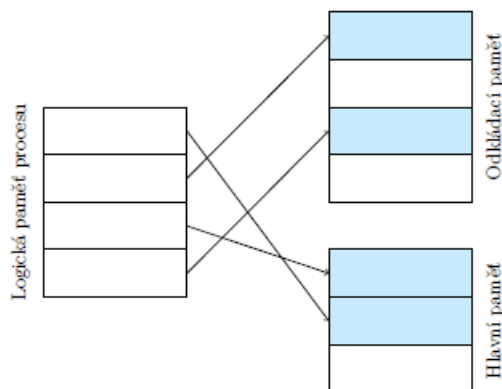
Tato situace lze řešit předcházením uvíznutí, připuštěním že se systém do stavu uvíznutí dostat může, umí tento stav detekovat a obnovit činnost, nebo ignorováním tohoto problému. Detekce a napravení deadlocku vyžaduje neustálé spouštění algoritmu se dvěma metodami obnovení činnosti:

- Procesy ve stavu uvíznutí jsou násilně ukončeny:
 1. postupně – pomalejší řešení, po každém ukončeném procesu je potřeba znovu spustit detekční algoritmus, volba procesu může být například na základě stáří
 2. všechny najednou – rychlejší řešení s velkými náklady (například ztráta předešlých výpočtů a dat)
- Procesům jsou násilně odebrány všechny prostředky a předávány jiným procesům ve stavu uvíznutí. Po každém odebrání je opět potřeba spustit detekční algoritmus, aby se zjistilo zda bylo uvíznutí vyřešeno.

6 Správa paměti – vyměňování procesů, virtuální paměť pomocí stránkování a segmentace

Paměť dělíme na dvě části:

- Fyzický Adresový Prostor (FAP; hlavní paměť, RAM) – reálná kapacita fyzické paměti v počítači která je dána nainstalovanou pamětí. Aby proces byl vykonáván musí být celý, nebo jeho vykonávaná část, v RAM paměti. Hlavní důvod je rychlost přístupu do této paměti.
- Logický Adresový Prostor (LAP; vedlejší paměť, virtuální paměť) – jedná se o paměť tak jak ji vidí procesy. Určená adresami, které je proces/OS schopen generovat. LAP zahrnuje jak FAP (tedy RAM paměť), tak *odkládací prostor*.

Obrázek 12: Logický adresový prostor

Pokud počítač pracuje s 32bitovými adresami, může nabízet 4 GiB (2^{32}) LAP, i když má fyzicky pouze 256 MiB FAP. Virtuální paměť lze realizovat vyměňováním procesů, stránkováním nebo segmentací.

6.1 Vyměňování procesů

Paměť lze přidělovat celým procesům nebo jejich částem. Ty jsou poté vyměňovány mezi hlavní a odkládací pamětí, tak aby se postupně vyměnily všechny procesy. Při práci s celými procesy se načte celý proces do paměti a po nějaké době je odložen do stavu „připraven v odkládací paměti“. Po určité době je vybrán plánovačem II. úrovně k přesunutí do hlavní paměti kde bude opět vybrán plánovačem I. úrovně k vykonání.

Velikost a umístění využitých paměťových úseků se dynamicky mění podle procesu načteného do paměti (jaká je aktuální velikost jejich paměťového prostoru). Toto však způsobuje tzv. *externí fragmentaci paměti*, kdy v paměti vznikají volné úseky, které však nejsou

dostatečné velké pro kterýkoliv proces (nedochází pak k efektivnímu využívání paměti, viz obrázek 13). Tento jev lze sice napravit tzv. *defragmentací*, tedy spojením volných paměťových úseků a vytvoření souvislého paměťového prostoru.

Aby se mohl tento úsek vytvořit je třeba přesunout všechny procesy do jednoho souvislého bloku zabrané paměti. Tento proces je časově náročný (navíc by se musel dělat periodicky), proto se k němu většinou nepřikračuje.

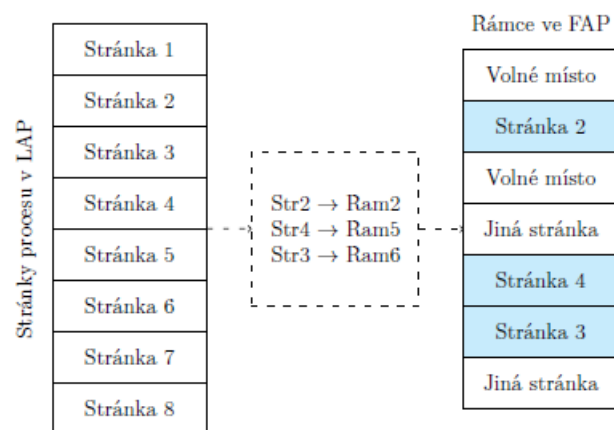

Obrázek 13: Externí fragmentace paměti

Proces ale lze rozdělit mezi hlavní a odkládací paměť díky jeho rozdělení na dílčí části (*overlays*). Lze ho vykonávat pokud má v paměti svou první část, po dokončení se načte druhá apod. Nebo je možné držet v paměti více částí procesu najednou (viz obrázek 12).

6.2 Stránkování

Paměťový prostor procesu je rozdělen na stejně velké části, tzv. *stránky* (*pages*), které jsou v případě potřeby přesouvány z odkládací paměti do stejně velkých míst v hlavní paměti tzv. *rámce* (*frames*). Přenesení stránek do hlavní paměti je zavolání tzv. *page fault* (*výpadek stránky*), tedy že proces potřebuje pracovat se stránkou která právě v paměti není. Proces sám však *page fault* nevyvolá, procesor rozpozná, že chybí stránka a zavolá *výpadek*¹⁶. Umístění stránek je uloženo v *tabulce stránek* (*page table*).

Obrázek 14: Stránkování paměti

Díky pevné velikosti stránek je lze efektivně umístit do stejně velkých rámců. Díky tomu nedochází k *externí fragmentaci* volného prostoru v hlavní paměti. Nevýhodou je, že proces do této struktury nevidí, tudíž neví, že části které patří k sobě by se měly přesouvat do paměti společně za účelem zredukování množství *page fault*.

¹⁶Proces tuto výměnu ani nevidí, viditelný je pro OS, který vede evidenci jednotlivých stránek.

Důležitým parametrem je volba velikosti stránky, jelikož se stránkováním nemůže docházet k externí fragmentaci, ale k interní ano. Pokud jsou stránky moc velké, poslední stránka nebude nikdy kompletně naplněna a zůstane v ní nevyužitý prostor. Zároveň pokud proces vyžaduje 4 KiB paměti, ale stránky jsou 32 KiB, je potřeba do paměti načíst zbytečně 32 KiB. Zřejmě je asi výhodnější mít menší stránky. Na druhou stranu to však znamená větší počet výpadků stránek a větší tabulku stránek¹⁷.

6.3 Segmentace

Pomocí segmentace je paměťový prostor procesů dělen na logicky související části různé velikosti nazývané *segmenty*. Každý segment má svůj název a velikost, které vytváří kompilátor podle zdrojového kódu programu. Obecné segmenty mohou být:

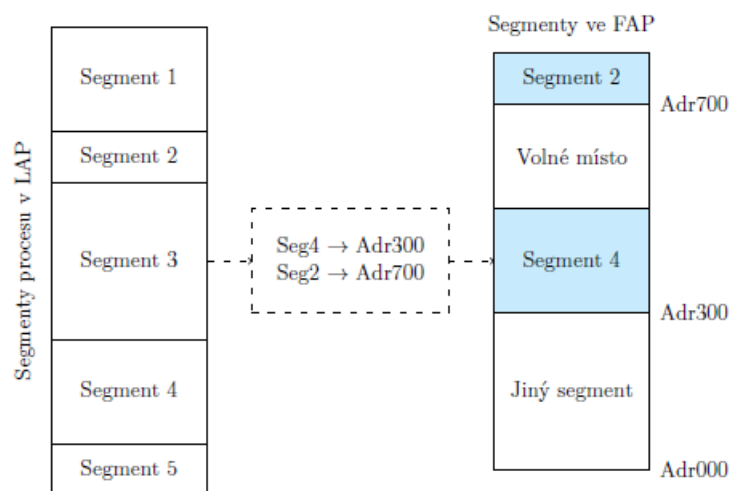
- Textový – instrukce programu.
- Datový – inicializované globální a statické proměnné.
- BSS (Block Started by Symbol) – neinicializované globální a statické proměnné, kde hodnota může být náhodná hodnota z paměti nebo 0 (pro ukazatele *null*).
- Halda – dynamické proměnné.
- Zásobník

Blíže mohou být segmenty děleny například na kódy jednotlivých funkcí, velké datové struktury, knihovny linkované s programem nebo objekty.

Na rozdíl od stránkování je segmentace mechanismus, který je procesu viditelný. Pokud proces potřebuje nějakou část segmentu v hlavní paměti, tak je přenesen celý segment. Výhoda tohoto přístupu je, že jakmile je v dalších krocích potřeba další část segmentu, nemusí být opět načten do paměti. Tímto je redukován počet výpadků segmentů (*segment fault*) oproti výpadkům stránek. A stejně tak jako se stránkami vede operační systém záznamy o všech segmentech v tabulce segmentů (*segment table*).

Nevýhodou oproti stránkování je variabilní velikost segmentů, což způsobuje externí fragmentaci paměti.

¹⁷Čas přenesení stránky je tvořen převážně jejím vyhledáním, proto doba přenosu malých stránek trvá přibližně stejně jako velkých.

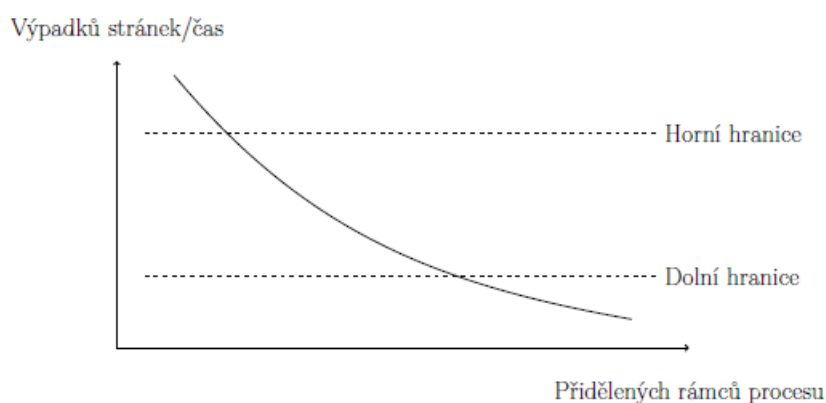
Obrázek 15: Segmentační tabulka

7 Využití paměti – přidělování paměti procesům, algoritmy přesunu stránek do odkládacího prostoru

Existují tři základní způsoby přidělování hlavní paměti:

- rovnoměrně – nerespektuje rozdílné paměťové nároky procesů a ani jejich prioritu
- podle velikosti procesu – nerespektuje prioritu procesu
- podle velikosti a priority procesu

Aby bylo možné určit počet rámců pro proces, využívá se metoda na vyhodnocování frekvence výpadků stránek. Účelem je vyhnout se stavu, kdy je proces zdržován velkým množstvím výpadků stránek, tzv. *trashing*. Ideálním stavem je držení frekvence na přibližně stejné úrovni; mnoho výpadků značí nedostatek rámců a málo příliš mnoho paměti. Jedná se o algoritmus *Page Fault Frequency Replacement*.

Obrázek 16: Graf vyžití paměti

7.1 Přesuny stránek

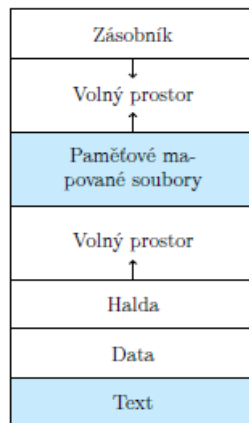
Virtuální paměť je založena na odkládání stránek z hlavní paměti do odkládací (na disk). Když je zavolán výpadek stránky je třeba přesunout jednu stránku do volného rámce. Operační systém zajišťuje že jsou volné rámce vždy dostupné, proto periodicky přesunuje určitý počet stránek do odkládací paměti.

7.2 Odkládací paměť

Při odložení z hlavní paměti mohou nastat dvě situace podle dat ve stránce:

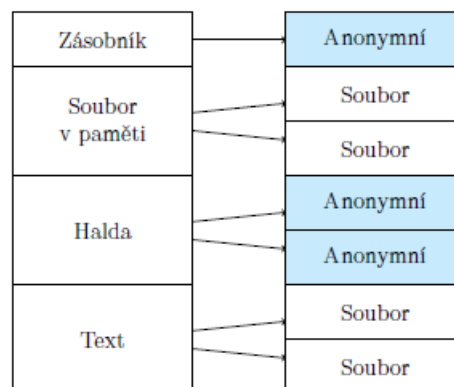
1. Data jsou pouze pro čtení/nebyly provedeny změny – stránka je z hlavní paměti smazána
2. Data byla změněna – stránka musí být přesunuta do virtuální paměti

Stránky mohou být svázány s určitým souborem v systému, takový soubor může obsahovat kód procesu (read-only data) nebo se jedná o soubor připojený do uživatelského kontextu procesu, tzv. *paměťově mapovaný soubor*¹⁸. Takto lze jednoduše sdílet soubor mezi procesy. Pro práci s tímto souborem se používají paměťové funkce, což zvyšuje rychlost operací čtení a zápisu. Nevýhodou může potenciální plýtvání paměti¹⁹.

Obrázek 17: Paměťově mapovaný soubor

Anonymní stránky jsou stránky co nejsou svázané se souborem a jsou odkládány do speciálního *odkládacího souboru* (*swap file*) na *odkládacím oddílu* (*swap partition*) souborového systému. Jedná se o data z haldy a zásobníku.

Obrázek 18: Anonymní stránky

¹⁸Tyto soubory v paměti mohou být jak v režimu pouze pro čtení tak i pro zápis.

¹⁹Uvažujme stránky o velikosti 4KiB a soubor o velikosti 6KiB, pak musíme využít dvě stránky ale z toho jsou 2KiB nevyužity.

7.3 Algoritmus LRU: Least Recently Used

Nedávno používané stránky budou patrně použity znovu a ty starší pravděpodobně ne. Z tohoto důvodu je třeba udržovat pořadový seznam všech stránek v hlavní paměti podle jejich doby použití. Na začátku je naposledy použitá stránka a na konci nejdéle nepoužitá. Seznam se navíc aktualizuje při každém použití stránky. Pro rychlé provedení algoritmu se využívá hardware.

Jedna z možností je použití hardware s 64bitovým čítačem, který je inkrementován po vykonání každé instrukce. Každá stránka má přiděleno jedno návěští kde je hodnota čítače. Po použití stránky se do návěští uloží aktuální hodnota čítače. Když je potřeba odstranit stránku je vybrána ta s nejnižší hodnotou čítače, jelikož byla nižší hodnota čítače znamená, že již proběhlo mnoho instrukcí \rightarrow stará stránka.

Druhá možnost spočívá ve využití matic (opět v hardware). Pro n možných stránek ve FAP je použita matice $n \times n$ bitů. Při každém použití stránky k se nastaví bity řádku k na 1 a poté se vynuluje sloupec k . Řádek s nejnižší binární hodnotu patří stránce nejdéle nepoužité a je tedy vybrán²⁰.

7.4 Algoritmus NFU: Not Frequently Used

NFU je softwarové řešení, které také využívá čítače. Pro každou stránku je udržován bit A (accessed), který je nastaven kdykoliv je daná stránka použita. Toto je monitorováno v intervalech daných přerušením od hodin, každý interval jsou všechny stránky prohledány a hodnota bitu A je přidána k čítači. 0 se přidává pokud ke stránce nebylo přistoupeno, 1 pokud bylo. Algoritmus vybírá stránku s nejnižší hodnotou čítače (stránka není často používána).

Nevýhodou klasického NFU je fakt, že nikdy nenuluje hodnoty, preferuje tedy dříve často využívané stránky. Tento problém *stárnutí stránek* modifikovaný algoritmus. Před přičtením hodnoty bitu A k čítači provede bitový posun o 1bit do prava (prakticky dělení dvěma). Následně je bit A přičten k bitu s nejvyšší vahou (MSB, *Most Significant Bit*). U klasického NFU to byl LSB (*Least Significant Bit*).

Nedostatky této modifikace:

- Pokud má dojít k rozhodnutí mezi dvěma stránkami, vždy se vybere ta stránka s menší hodnotou čítače. Nemáme však záruku že se jedná o nejdéle nepoužitou stránku.

²⁰Skripta na straně 72 mají pěkný příklad.

- Čítače mají omezený počet bitů, po určitém čase mohou být všechny bity vynulované, pak nelze říct jestli byla stránka využita před $n+1$ intervaly (kde n je počet bitů čítače) nebo před 100 intervaly. Stránky jsou pak vybrány náhodně.

8 Souborové systémy – organizace dat na paměťovém úložišti, metody ukládání datových bloků

Souborový systém definuje jak jsou organizovaná data uložena na paměťovém médiu, a to jak vestavěném, tak externím. Data jsou organizována ve formě souborů, které se potom sdružovány do adresářů²¹.

Souborové systémy udržují informace o umístění dat jednotlivých souborů na paměťovém médiu. Mimo to mohou poskytovat i časové informace (vytvoření a modifikace souboru). Ve víceuživatelských systémech se uchovávají i informace o *vlastnících a přístupových právech* k souboru. Informace o souboru dělíme na data a metadata:

- data – obsah souboru.
- metadata – data potřebná pro práci se soubory jako informace o umístění, časová informace nebo přístupová práva.

Paměťová média se typicky rozdělují na několik samostatných částí. První je *MBR* (*Master Boot Record*) obsahující zavaděč operačního systému, identifikátor disku a tabulku oddílů (*partition table*) a může obsahovat i další části. MBR zavaděč je spouštěn kódem v BIOS (*Basic Input-Output System*). Úkolem zavaděče je načíst zaváděcí sektor z aktivního oddílu, ten obsahuje operační systém který se spustí²².

MBR/tabulka oddílů	Oddíl 1 (aktivní)	...	Oddíl N
--------------------	-------------------	-----	---------

Obrázek 19: Oddíly disku

V tabulce oddílů jsou uloženy informace o umístění jednotlivých oddílů, tedy kde začínají a kde končí. Na oddílech se mohou vyskytovat různé souborové systémy a na těch pak OS.

8.1 Datové bloky

Souborové systémy ukládají soubory do tzv. *datových bloků* (*fragmentů*). Důležité je jak velký jeden blok je, jelikož velké bloky mohou podléhat *interní fragmentaci* z důvodu, že je soubor nenaplní a *datový blok* je nejmenší jednotka souborového systému. Naopak velmi malé bloky zpomalují operace se soubory, jelikož každý blok vyžaduje vyhledání jeho umístění.

²¹Adresářová struktura bývá poskádána hierarchicky. Pro jednouživatelské systémy se užívá *plochý* systém, kde je jeden adresář a v něm všechny soubory.

²²Zaváděcí sektor se liší podle OS

8.1.1 Kontinuální ukládání bloků

Bloky jsou ukládány na paměťovém médiu za sebou. Tento způsob je vhodný u plotnových disků, jelikož minimalizuje přesun čtecích hlav (mimo přesun hlav mezi cylindry). Záznam adresářů udržuje jen počáteční adresu souboru a počet bloků (tj. jeho velikost). Problém vzniká při rozšiřování souborů nebo zmenšování souborů.

Navíc dochází k *externí fragmentaci* skrz změny ve velikostech souborů vznikají volné oblasti mezi záznamy, které však nejsou dostatečně velké pro jakýkoliv soubor.

Procesu odstranění tohoto problému se říká *defragmentace*. Všechny využitě bloky se přesunou na jiný filesystem, původní data se smazána a poté se přesunou zpět. Jde o časově náročnou operaci, kterou je třeba provádět periodicky.

8.1.2 Ukládání bloků nesouvisle s ukazateli v bloku

Bloky nejsou na médiu rozděleny souvisle, místo toho je část jejich prostoru obětována ukazateli na další blok souboru. Při vytvoření souboru je nalezen volný blok kdekoli na paměťovém médiu a je použit pro nová data²³. Takto prakticky funguje jako *linked list* a nenastává problém s externí fragmentací.

Avšak přesně tento přístup je nevýhodou této možnosti. Při čtení je potřeba nejprve načíst první blok a postupně hledat bloky pomocí ukazatelů. Každé načtení je tedy z jiného sektoru disku a zpomaluje program. Další problém je, že ukazatel ubírá místo z bloku. Řešením pro tento problém je seskupit bloky a zavést ukazatel na ně, pointer pak zabírá menší procenty paměti a urychluje se práce s daty. Bohužel ale dochází k *interní fragmentaci*²⁴.

8.1.3 Ukládání bloků nesouvisle s ukazateli v indexačním bloku

Ukazatele nejsou obsaženy v samotném bloku, ale v tabulce ukazatelů pro daný soubor, kterou udržuje ukazatel v adresáři souboru. Při vytvoření jsou všechny ukazatele neplatné, při zápisu dat do volných bloků se postupně aktualizují.

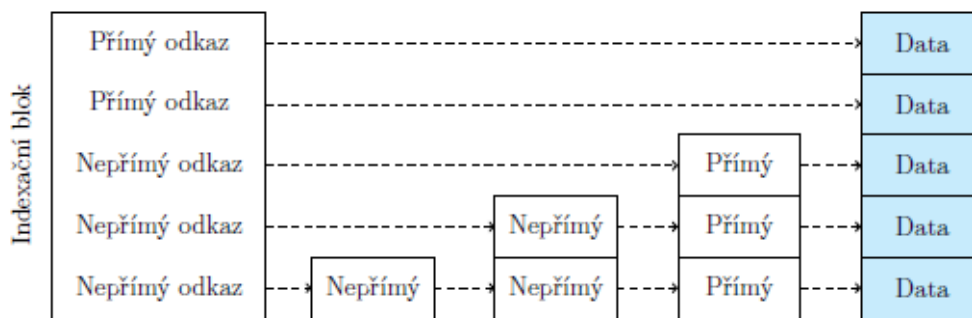
Nedochází sice k externí fragmentaci, ale k plýtvání paměti. Pokud se vytvoří malý soubor tak bude zabrán jeden celý blok navíc pro udržování indexační tabulky, který se však nezaplní. Proto je třeba vhodně volit velikost tabulky.

Přístupy pro práci s indexačními bloky:

²³Pokud má soubor nulovou velikost je ukazatel nastaven jako neplatný.

²⁴Existuje i možnost poškození ukazatele, pokud se jedná o první ukazatel tak se přijde o celý soubor.

- Přímé odkazy – indexační blok obsahuje ukazatele na datové bloky, v případě velkého souboru lze propojit více indexačních bloků, poslední ukazatel je tedy buď neplatný (pro malé soubory) nebo ukazuje na začátek další tabulky.
- Nepřímé odkazy – indexační blok obsahuje odkazy na další indexační bloky, které obsahují přímé odkazy na datové bloky. Pro přístup k blokům se nejprve načte indexační blok přes nepřímý odkaz a až poté se načte blok přes přímý odkaz.
- Kombinace – Indexační blok obsahuje přímé i nepřímé a dokonce i zanořené nepřímé odkazy, tedy nepřímý odkaz na nepřímý odkaz. Je vhodný pro velké soubory (nepřímé odkazy s několika úrovněmi) i pro malé soubory (přímé odkazy).

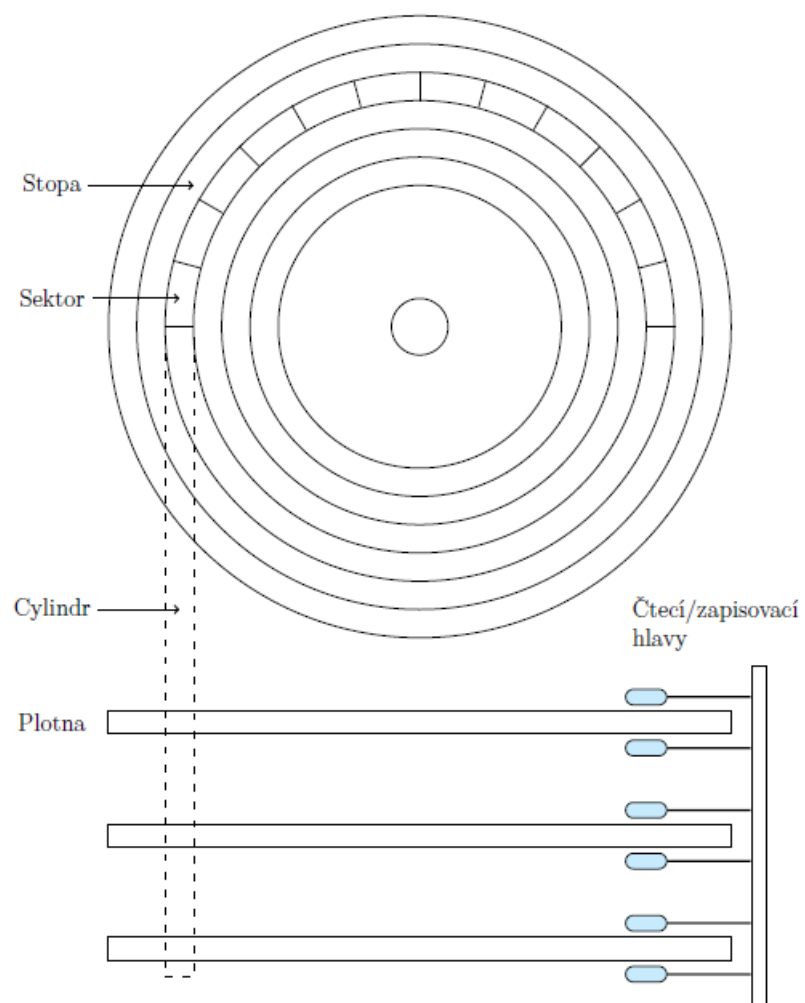
Obrázek 20: Indexační blok

8.2 Ukládání dat a metadat na HDD

Pevný disk se skládá z ploten²⁵ (které jsou uspořádány nad sebou), které jsou rozděleny na stopy a ty zase na sektory. Sektor je nejmenší jednotka pro ukládání dat na pevném disku. Datové bloky souborových systémů, mohou zabírat jeden nebo více sektorů. Při práci s daty se nejprve načtou metadata o souboru (přístupová práva a o uložení dat), tedy hlavice musí přejít na pozici metadat a až poté na pozici dat²⁶.

²⁵Pro čtení z ploten se používá více hlav.

²⁶Příliš velkému množství přesunů se zamezuje pomocí organizace do tzv. *cylindrů*, což je sada nad sebou umístěných stop. Tyto společně udržují data a metadata.

Obrázek 21: Dělení paměťových bloků na HDD

9 Konzistence dat – data a metadata, žurnálovací souborové systémy

Když se v souborovém systému pracuje s daty (zapisování a mazání), může dojít k situaci kdy se data dostanou do nekonzistentního stavu, z důvodu pádu systému. Nekonzistentními situacemi mohou být:

- Soubor nebyl smazán, i když k tomu byl zadán požadavek.
- Část dat byla aktualizována zápisem, další část ne.

Jak probíhá mazání souboru?

1. Odstranění záznamu o souboru z adresáře,
2. uložení čísla *i*-uzlu (viz dále) souboru do seznamu volných *i*-uzlů,
3. uložení datových bloků souboru do seznamu volných bloků k použití.

Pokud dojde k pádu systému mezi kroky 1 a 2, tak zůstane *i*-uzel v použitém stavu i když tomu tak není. Tato skutečnost plýtvá pamětí, jelikož *i*-uzel nemůže být využit pro jiná data. Podobná situace nastává při pádu mezi kroky 2 a 3. Jako řešení tohoto problému byly navrženy žurnálovací systémy.

9.1 Ukládání metadat

Metadata se ukládají ve speciální struktuře, zvané *i-uzel* (tj. *i-node*)²⁷. Tyto struktury obsahují metadata o souboru jako typ souboru, vlastník, skupina vlastníka, přístupová práva, délka souboru, čas vytvoření, čas posledního přístupu a čas modifikace. Dále *i*-uzel obsahuje ukazatele na bloky souboru.

V adresářích se vyskytují položky obsahující jméno souboru a číslo relevantního *i*-uzlu. Tyto informace jsou důležité pro nalezení souborů. Navíc může být v různých adresářích více souborů se stejným jménem ukazující na jeden soubor/*i-uzel* (tj. *pevné odkazy/hard link*)²⁸.

Dále existuje *symbolický odkaz* (*symlink*), kdy soubor odkazuje na jiný. Při smazání souboru, na který *symlink* odkazuje, nedochází ke smazání souboru se symbolickým odkazem.

²⁷Detaily budou specifické pro OS Linux

²⁸Při smazání pevného odkazu je počet těchto odkazů snížen o jedno. Pokud je počet roven 0 je soubor definitivně smazán.

9.2 Žurnálovací souborové systémy

Ve svém „žurnálu“ udržují záznamy o plánovaných změnách před jejich provedením. Pokud dojde k pádu systému, je schopen dostat data a metadata do konzistentního stavu pomocí předešle uložených plánů operací v žurnálu. Uložená operace je však proveditelná pouze pokud je kompletně uložená.

Pokud není operace zapsána jako celek do žurnálu před pádem systému, je ignorována. Kontrolu lze provádět pomocí kontrolního součtu, v případě pádu systému před kompletním zápisem do žurnálu nebude součet sedět a zápis bude ignorován.

Do žurnálu lze ukládat pouze metadata nebo metadata a vlastní data souboru. První varianta je rychlejší ale s možností ztráty konzistence, u druhé možnosti je to naopak.

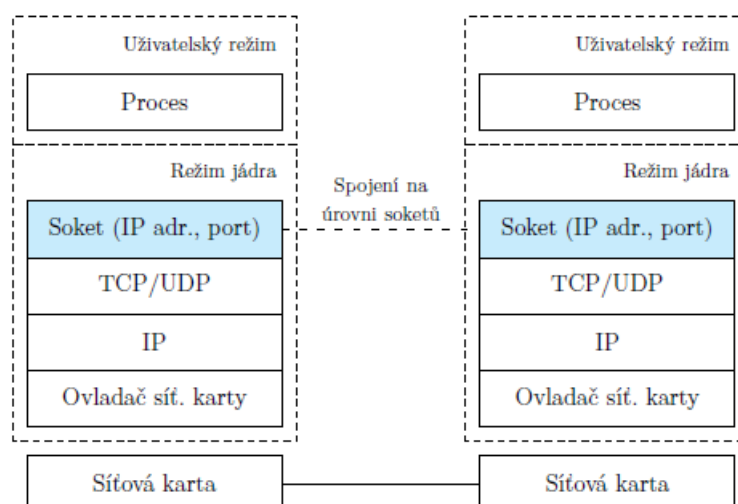
- Při ukládání pouze metadat může dojít k inkonzistenci mezi metadaty. Např. při přidání dat do souboru:
 1. Změna záznamu o velikosti souboru v jeho i-uzlu (metadata).
 2. Z volných datových bloků je vybrán prostor pro nová data (metadata).
 3. Do vybraných bloků jsou zapsána data (data).Pokud dojde k pádu systému před třetím krokem, budou v žurnálu zaznamenány datové bloky, ale v těch bude náhodná změna paměti.
- Při ukládání s daty souborů jsou do žurnálu ukládány kopie všech datových bloků do kterých se bude zapisovat. Pokud dojde k pádu, je operace zápisu provedena znovu nad kopií datových bloků. To značně zpomaluje operaci zápisu. Využívá se pouze v systémech, kde vyžadujeme naprostou ochranu dat.

Základní implementace:

1. Kopie žurnálu mohou být umístěny na různých paměťových médiích za účelem zálohování v případě poruchy média.
2. Plánované změny v žurnálu mohou být dále ukládány v jiném žurnálu z důvodu zvýšení redundance.
3. Žurnál je ukládán na stejném nebo jiném médiu, z důvodu vyšší rychlosti.

10 Síťová část OS – stavy soketů při komunikaci, síťová systémová volání, serverové procesy

Socket je vstupně výstupní bod do sítě zahrnující adresu síťové i transportní vrstvy. Pomocí IP adresy specifikuje koncovou stanici a pak s portem v kombinaci s protokolem cílovou službu stanice. Sokety na straně klienta a serveru vytvoří komunikační kanál k přenosu dat.

Obrázek 22: Síťové sockety

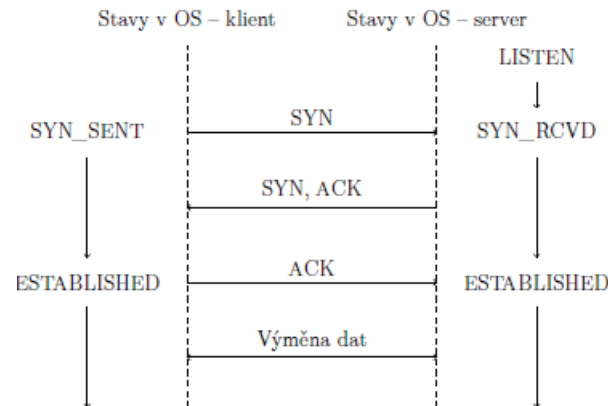
Při realizaci síťové komunikace (v tomto případě spojově orientované TCP) procházejí sokety různými stavy: čekání, sestavování (SYN, ACK), přenos (PSH, ACK) a ukončování (FIN, ACK).

Přechody mezi stavy soketů jsou řízeny příznaky v záhlaví TCP segment. Příznak ACK signalizuje potvrzení přijatých dat, PSH přenos dat, SYN žádost o sestavení spojení, FIN ukončení spojení.

10.1 Stavy soketů

Sestavení spojení První jednosměrné spojení se zahájí zasláním segmentu s příznakem SYN, naslouchající soket na straně serveru segment přijme a potvrzuje žádost klienta zasláním segmentu s příznakem ACK. Tento stejný segment zasílá žádost o sestavení druhého jednosměrného spojení s příznakem SYN. Třetí segment opět potvrzuje.

Soket na straně serveru může při sestavování být ve stavu LISTEN (naslouchá/čeká na spojení) nebo SYN_RCVD (první SYN segment přijat). Soket na straně klienta může být ve stavu SYN_SENT (SYN segment zaslán). Po navázání se přechází do stavu ESTABLISHED.

Obrázek 23: Navázání TCP spojení

Přenos dat TCP segmenty mají příznak PSH. Jako odpověď se opět zasílají segmenty s příznakem ACK pro potvrzení přijetí dat.

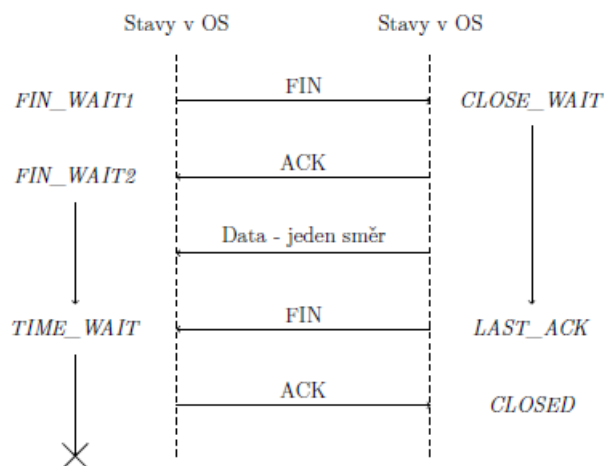
Ukončení spojení Spojení může ukončit jakákoliv strana zasláním segmentu s příznakem FIN, ovšem pouze svoje jednosměrné spojení. Druhé zůstává otevřené a může stále zasílat data, dokud jej druhá strana neukončí. Při ukončování spojení prochází sokety těmito stavy:

- **FIN_WAIT1** – stav soketu stanice která jako první ukončila jednosměrné spojení (zasláním FIN).
- **CLOSE_WAIT** – stanice přijala segment s příznakem FIN a potvrzení bylo vysláno.
- **FIN_WAIT2** – stanice obdržela potvrzení o ukončení spojení, tento stav setrvává dokud druhá stanice také nepošle FIN.
- **LAST_ACK** – druhá stanice ukončuje druhé jednosměrné spojení (zasláním FIN).
- **TIME_WAIT** – stanice potvrzuje ukončení spojení, avšak typicky počká pár minut. Důvodem je fakt, že zaslání potvrzení se může ztratit, stanice si o něj případně zažádá znovu.
- **CLOSED** – potvrzení přijato a spojení ukončeno.

10.2 Síťová systémová volání

Správa soketů v OS Linux se provádí pomocí systémových volání.

- **socket**: Založení nového soketu.
- **connect**: Systémové volání na straně klienta pro navázání spojení se soketem na straně serveru. Navazování spojení probíhá pomocí three-way handshake (viz obrázek 23).

Obrázek 24: Ukončení TCP spojení

- **bind**: Přiřadí soketu IP adresu a port na straně serveru. Bez zavolání by byl soket svázan s náhodným portem z dynamického rozsahu (49152-65535). U serveru se ovšem očekává, že bude naslouchat na portu svázaném se službou (FTP 21, SSH 22, HTTP 80, HTTPS 443, ...). U klienta je port generován z dynamického rozsahu.
- **listen**: Převěd soket na straně serveru do pasivního režimu kdy přijímá příchozí spojení (pomocí systémového volání `accept`). Vytvoří se vstupní fronta pro příchozí spojení.
- **accept**: Voláno na straně serveru k vyzvednutí požadavku o spojení ze vstupní fronty. Volání vytvoří nový soket podle parametrů žádosti o spojení. Pokud je `accept` zavolán v době, kdy je vstupní fronta prázdná, spojení je zablokováno do doby než žádost přijde.
- **close**: Uzavírá soket. Ukončení spojení zmíněno dříve.
- **write, read**: Systémová volání pro přenos dat. Data jsou přenášena s dříve zmíněnými příznaky segmentů PSH a ACK.

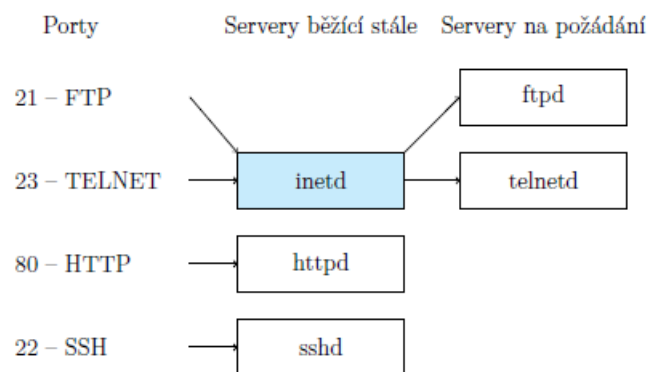
10.3 Serverové procesy

Jedná se o síťové služby, které jsou zprostředkovány programy (tj. *servery*). Proces každého serveru má přiřazenou adresu – port, ta rozlišuje jednotlivé servery v rámci jedné stanice²⁹. Servery lze spouštět dvojím způsobem: stále (při startu systému) nebo na požádání (pouze když je potřeba).

Stále spuštěné servery typicky musí reagovat rychle a obsluhují velké množství žádostí. Naopak u serverů na vyžádání se předpokládá méně časté využití, proto je spouští tzv. *superserver/superdémon* (jeden ze stále běžících serverů)³⁰.

²⁹Servery pracující na pozadí označujeme jako *démony* (*daemon*)

³⁰Je třeba se správně rozhodnout jak servery rozdělit. Stále běžící permanentně ubírají systémové prostředky, zatímco servery na vyžádání budou reagovat se zpožděním při zahájení komunikace.

Obrázek 25: Serverové procesy

Příklad použití superserveru lze vidět na obrázku 25. Superserver **inetd** běží stále a naslouchá na **FTP** a **TELNET** portech (21 resp. 23). V případě, že přijde požadavek na jeden z těchto portů aktivuje superserver korespondující server. Servery **httpd** (HTTP) a **sshd** (SSH) jsou svázány přímo s portem a běží stále.